

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Misyonerler ve Faaliyetleri

Ed. Yunus Emre Tekinsoy-Murat Hanilçe,

Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018, 434 Sayfa, ISBN: 605-950-655-7

Feride SAĞLAM*

Fransızca kökenli “mission” (misyon) kelimesi görev, amaç, dinsel, bilimsel veya diplomatik bir görev anlamına gelmektedir.¹ Aynı kelimeden türetilmiş olan “missionnaire” (misyoner) kelimesi de bir dini, özellikle Hristiyanlığı yaymakla görevli, kendini herhangi bir düşünceyi, bir ülküyü yaymaya adanmış kimse demektir. Misyonerlik ise misyoner olma durumu anlamına gelmektedir. Misyonerlik çağlardan beri farklı şekillerde fakat aynı amaca yönelik olarak devam edegelen bir olgudur.

Kritiğini yapacağımız eser editoryal bir çalışma olup Takdim, 16 makale, Sonuç ve Kaynakça bölümlerinden müteşekkil, 434 sayfadan ibarettir. Takdim bölümünde misyonerlik faaliyetleri yürüten kişilerin meşruiyetlerini nereden aldıklarını anlatılmıştır. Zaman geçtikçe başka amaçlara hizmet eden bu “uhrevî” vazifenin siyasete nasıl hizmet ettiği açıklanmıştır. Misyonerlik faaliyetlerinin üzerinde yaşadığımız topraklarda yoğunlaşma nedenleri açıklanmıştır.

Bu çalışmanın ilk sekiz makalesinde misyonerliğin genel çerçevesi çizilmiş; son sekiz makalesinde ise misyonerlerin Türkiye topraklarında yürüttüğü faaliyetler yerel örneklerle ortaya konulmuştur. Merak edilen bir konu olmasına rağmen ülkemizde ne yazık ki misyonerlik konusunda yapılmış çalışma sayısı

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD. Yüksek Lisans Öğrencisi, feride.saglam@outlook.com, Orcid: 0000-0003-3826-9251.

¹ <https://sozluk.gov.tr/>
<https://sozluk.gov.tr/>

yetersizdir. Yetersizliğin temel sebeplerinden birinin gizliliğin elzem olduğu bu faaliyetin kaynaklarının doğrudan tespit edilememesi olduğu aşikârdır. Bu çalışma bu konudaki eksikliği giderme noktasında önemli makaleleri bir araya toplamak suretiyle bu alana dair önemli bir kaynakça birikimini de ilgililerine sunmaktadır. Monografik olmayan eser kritiğinin zorluklarına rağmen bu eserde yer alan makaleleri ayrı birer bölüm olarak ele alarak değerlendirmeye çalışacağız.

1- Gitmek, Yaymak Ve Dönüştürmek: Kim, Ne, Niçin Ve Nasıl? Hristiyan Misyonerliğini Anlamak

Süleyman Turan'ın bu çalışması giriş, altı ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Misyonerlik ile ilgili kavramları ayrıntılı bir şekilde tanımlayan yazar, misyoner karakter açısından Hristiyanlık ve diğer dinler, Hristiyan misyonerliğinin dini dayanağı ve temel dinamiklerini, Hristiyan misyonerliğindeki paradigma değişiklikleri, uygulanan temel yöntemler hakkında geniş bir bilgi vermiştir. Misyonerliği Hristiyanlığa mâl eden yazar misyoner olan ve olmayan dinleri tanımlamış, misyoner olmayanlara milli din demiştir. “*Tarih, bazen milli bir dinden bir dünya dininin ortaya çıktığına da şahitlik etmektedir.*” diyerek bu dinleri açıklamıştır. Özellikle İslam dininde yer alan tebliğ ile Hristiyan dinindeki misyonerliğin kısa bir karşılaştırması dikkat çekicidir. Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'den bazı bölümler paylaşan yazar evrensel misyon anlayışının nasıl ortaya çıktığını yine İncil'den yararlanarak açıklamaya çalışmıştır. Kutsal kitaplarındaki bazı bölümler misyonerler için bir çıkış noktası olmuştur. Bunun için yazar birleştikleri zaman misyon algısını oluşturan 5 kaynağı incelemekte fayda bulmuştur; 1. Misyonun Kaynağı: Tanrı, Misyonun Mesajı: İsa Mesih, Misyonun Gücü: Kutsal Ruh, 4. Misyonun Somutlaşması: Kilise, 5. Misyonun Hedefi: Dünya. Misyonerlik faaliyetlerinin zaman içinde değiştiği anlatılırken Hristiyanlığın tarihine de değinilmiş oluyordu.

2- Diploması Gölgesinde Osmanlı Topraklarında Misyonerlik Faaliyetleri

Türkan Polatçı Demirkol'un çalışması olan bu bölüm; giriş, üç ana başlık, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır. Misyonerliğin genel ve özel tanımını yapan yazar bunun sadece Hristiyanlığa has bir politika olmadığını diğer bütün dinlerde misyonerlik çalışmaları olduğunu ifade etmektedir. Misyonerliğin sadece dini amaçlarla değil siyasi amaçlarla yapıldığını da belirtmektedir. Misyonerlik faaliyetlerinin gelişmesinde etkisi olan çeşitli yüzyıllarda meydana gelen olaylar verilmiştir. Misyonerliğin kökenine bir bakış atan yazar Hristiyan misyon anlayışını ortaya çıkaran Pavlus ile Maciavelli arasında bir bağ kurmuştur. Misyonerliğin ilk şartının “öteki”nin “dil”ini öğrenmek olduğunu savunan yazar Doğu'da açılan misyoner okullarının ‘dil öğretimi’ adı altında açıldığını ifade etmekte ve bu okulların adlarını vermektedir. Misyonerliğin tarihi ile ilgili bilgiler verilmekte olup, siyasi güçle birlikte Avrupalı devletlerin misyonerlik faaliyetlerinin ivme kazandığı belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetlerinin ticari amaçla yapıldığını savunan yazar kapitülasyonlarla misyonerlik arasında bir bağ kurup, Osmanlı'daki misyonerliğin tarihini ve doğrultusunu açıklamıştır. Yazara göre Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesinde temsilcilikler rol oynamaktadır ve bunları diplomatik temsilcilik-misyonerlik adı altında dört ana başlık altında

toplamaktadır. Bunlar; arabuluculuk/aracılık, koruma ve himaye, haber alma/ bilgi toplama, kontrol etme ve yönlendirmedir

3- Amerikan Board Örgütünün Dünyası

Gülbadı Alan'ın bu çalışması, giriş, ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Yazarın ifadesine göre bu örgüt farklı yıllarda, farklı ülkeleri taksim etmiştir. Bununla ilgili 8 adet tablo paylaşan yazarın tablolar misyon, kuruluş tarihi ve istasyonlardan oluşmuştur. Bu tablolar hakkında detaylı bilgi verilmiş olup sadece dış istasyonlar hakkında bilgi yetersizliğinden dolayı ayrıntılı olarak ele alınamamıştır. Son tabloda misyon bölgesi, istasyonlar, dış istasyonlar, Amerikalı erkek misyonerler ile bayan ve erkek misyoner yardımcıları, toplam, yerli çalışan din adamları, öğretmenler, diğer çalışanlar ve toplam yer almakta olup bunlar yıl yıl kaydedilmiştir. Bu tablo hakkında da yorum yapan yazar kıtalara göre Amerikan Board'ın faaliyetleri, çalışmaların hangi kıta veya ülkede hangi tarihte kurulduğuna, önemli isimlerine, çalışma şekillerine ve özelliklerine dair bilgi vermiştir.

4- İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Ermenileri Üzerindeki Etkileri

Bengül Bolat ve Ratip Ayaz'ın bu çalışmaları giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, dini etken papa, siyasal etken Fransa'nın destekleriyle Ermeniler üzerinde misyonerlik faaliyetleri yürütüldüğünü ifade etmiştir. Öte yandan Ruslar'ın da Ermeniler ile ilgilendiği ve bunun tarihsel süreçleri belirtilmektedir. Yazar dikkatimizi 'Osmanlı topraklarında bu kadar kapsamlı bir çalışmayı başka hiçbir misyoner örgütü yapamamıştır' diyerek en etkili misyonerlik faaliyetlerini yürüten, Ermeniler ile ilgilenen bir diğer devlet, amacı Protestanlaştırmak olan Amerika'ya çeviriyor. Türkler'e yapılan misyonerlik hareketlerinin Haçlı Seferleri'ne kadar uzanmasından, yıllar geçtikçe daha da teşkilatlandığından bahsetmiştir.

5- Türkiye'de Abcfm İstasyonlarının 19. Yüzyıldaki Finansal Yapısı

Neşe Coşkun'un bu çalışması giriş, ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Yazar ABCFM hizmetlerinin her çalışma istasyonuna ihtiyacı olan para ve malzemelerinin nasıl temin edildiği, önceliklerinin ne olduğu, finansal politikanın ne üzerine kurgulandığı, maaş hesaplanmasında dikkat edilen hususları açıklamıştır. Bahsi geçen kurumun misyonerlere yaptıkları ödemeler ve çeşitli yardımlardan bahsedilmiştir. Diğer mali kaynaklardan da bahseden yazar, kurumun finansal yüklerini nasıl aştığından da bahsetmiştir. Kendi finansman kaynaklarını da üreten bu kurumun medya organlarını da kullanarak bağış toplamalarına da dikkat çekilmiştir.

6- Türkiye Nasturileri Üzerinde İngiliz Misyonerliği: Kullanılan Metotlar Ve NasturilerdenBeklentiler

Mahmut Bolat'ın bu çalışması giriş, dört ana başlık, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır. Nasturi terimi hakkında açıklama yapan yazar ortaya çıkışını, Nasturiler'in kökeni hakkında detaylıca bilgi vermiştir. Etnik kökenleri konusunda örneklerle tartışılmış hangi ırka mensup olduklarına karar

verilmeye çalışılmıştır. Nasturilerin yaşadığı yerlerden bahseden yazar boyunduruğu altına girdikleri Türk devletlerinden de bahsetmiştir. Bu devletlerin sonuncusu olan Osmanlı Devleti'nde nasıl yaşadıkları anlatılmıştır. Misyonerlerin ve Emperyalist devlerin ilgisini çeken Nasturilerin isyanlarından bahsedilmiştir. Nasturiler üzerinde İngiliz misyonerliğine değinilmiştir. Siyasi menfaatleri için Nasturileri paylaşamayan İngilizler ve Rusların çıkarlarından bahsedilmiştir. 1924 Nasturi Ayaklanması anlatılmıştır.

7- Amerikan Protestan Misyonerlerinin Türkiye'de Eğitim Faaliyetleri

Özgür Yıldız'ın bu çalışması giriş, yedi ana başlık, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır. Anadolu'da kurulan Amerikan Protestan Misyonerleri'nin etkili okullarından bahseden yazar bu okulların teşkilatlanmalarından söz etmiştir. 1903 yılındaki Amerikan okulları isimleriyle birlikte listelenmiştir ve yıllar geçtikçe öğrenci sayısının artmasına dikkat çekilmiştir. Bu okullar; İstanbul Robert Koleji, İstanbul Amerikan Kız Koleji, İzmir Uluslararası Koleji, Bursa Amerikan Koleji, Tarsus Amerikan Koleji, Mardin'deki Amerikan Okulları, Merzifon Amerikan Koleji'dir. Yazar, çalışmasında Amerikan Yabancı Misyoner Komisyonu Kurulu belgelerinden faydalanmıştır.

8- Bir Misyoner Kuruluşu: Kendi Belgeleriyle Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin Türkiye'deki Ermeni Yetimleri Üzerinde Faaliyetleri (1915-1923)

Ebru Güher'in bu çalışması giriş, dört ana başlık, sonuç ve kaynakça bölümünden oluşmaktadır. Amerikan misyonerlerinin 1915 Ermeni tehcirinden önce Türkiye'deki yetimhanelerine kısa bir bakış, Yakın Doğu Yardım Komitesi (YDYK)'nin kuruluşu ve çalışma sahaları, Yakın Doğu Yardım Komitesi (YDYK)'nin Türkiye'deki yetimhaneleri ve özellikleri, Yakın Doğu Yardım Komitesi (YDYK)'ne karşı Ankara Hükümetinin tutumu ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Yazar The New Near East arşivinden sıkça yararlanmıştır.

9- Osmanlı Başkenti İstanbul'da Britanya Kökenli Yahudi Misyonu Merkezleri

Mustafa Kaan Sağ'ın bu çalışması giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. İstanbul'da ilk Yahudi misyonunun kuruluşu ve İstanbul'da kurulan Britanya kökenli Yahudi misyonu merkezleri çalışmanın ana konularıdır. İlk Yahudi misyonlu cemiyet ABCFM hakkında bilgi vermiş, nerede, hangi tarihte, kimler tarafından, bu kişilere verilen görevlerden bahsetmiştir. Cemiyetin nasıl kurulduğu, çalışmalarındaki zorluklardan da bahsedilmiştir. İstanbul'da kurulan bu misyoner cemiyetin faaliyetleri, amaçları, zaman içinde diğer piskoposluklar, cemiyetler, misyonerler ile alakaları çalışmada yer almaktadır. Yazar yazdıklarını görsellerle desteklemiştir.

10- Protestan Mezhebini Yayma Yönünde Amerikalı Misyoner Lennep'in Tokat'ta Yürüttüğü Faaliyetler

Ayşegül Kuş'un bu çalışmasında giriş, altı ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Misyoner Lennep'in 1854 yılında Tokat'a gelişi, Tokat'ta halka yönelik yapılan ilk toplantı, Tokat'ta kadınlara

yönelik yapılan misyonerlik faaliyetleri, 1855 yılında Teoloji Okulu'nun kurulması ve burada yürütülen faaliyetler, karşılaşılan bazı güçlükler ve problemler çalışmanın ana esaslarını oluşturmuştur. Lennep'in gezi notlarına sık sık yer verilmiş, misyonerin kaleminden kendi gözlemleriyle Tokat halkı hakkında bilgi edinilmiştir.

11- Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerikan Misyonerlik Örgütünün Maraş İstasyonundaki Faaliyetleri

Çağla Demirdüzen'in bu çalışması giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Misyoner bir örgüt olan ABCFM hakkında geniş bilgi verilmiştir Maraş şehrinin misyonerlik faaliyetleri için neden uygun olduğunu açıklayan yazar, faaliyetleri, yetkili isimleri, görevleri, misyonerlere verilen imkanlardan bahsedilmiştir. Birinci dünya savaşı önce ve sonrasında misyonerlerin tepkisi belirtilmiştir. Çalışmaların evrilmesi, öğrenci oranları, kayıtların artması ile yaşanan zorluklar bunun sadece Maraş'ta yaşanmamasına dikkat çekilmiştir. ABCFM ve Osmanlı Devleti arasındaki çekişmeye de değinilmiştir. Yazar çalışmasında harita, görsel ve ABCFM Arşivi'nden yararlanmıştır.

12- Danimarkalı Kadın Misyoner Karen Jeppe Ve Urfa'daki Faaliyetleri

Celal Öney bu çalışmasında giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Karen Jeppe isimli misyonerin eğitim hayatı, Urfa'ya gelişi ve buradaki faaliyetleri çalışmanın ana konusudur. Yazara göre Jeppe, Urfa'da yoğun yaşayan Ermeniler'e yardım etmeye çalışmış, onlar için adımlar atmış ve nihayetinde başarıya ulaşarak onların refah seviyesini arttırmıştır. Ekonomik alanda girişimler yapıldığını savunan yazar bunları açıklamıştır. Urfa'da Alman misyonunda çalışan bu misyonerin tarafsız bir ülke vatandaşı olarak bilinmesi dikkat çekicidir. Yazar bilgilerini desteklemek için resimlerden yararlanmıştır.

13- Osmanlı Topraklarında 19. Yüzyılda Amerikalı İki Misyoner Eğitimci: Robert Koleji Kurucusu Cyrus Hamlin Ve Amerikan Kız Koleji Müdüresi Mary Mills Patrick

Ercan Kaçmaz'ın bu çalışması giriş, altı ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Protestan misyonerlik faaliyetlerinin kökenini açıklayan yazar İsa peygamberin sözlerinden yararlanmış, misyonerlik faaliyetinin genel bir anlam ifade ettiğini savunmuştur. Alfred DeWitt Mason'a göre misyonerlik faaliyetlerini altı döneme ayırmıştır. Yazara göre Türk topraklarındaki en etkili ve uzun soluklu misyoner grubu Protestanlardır. Bu Protestanların kurduğu topluluk hakkında bilgi verilmiş, yayınladıkları kitaptan bahsetmiştir. Topluluğun uygulamak istediği misyonun ayakları belirtilmiş açıklanmıştır. Misyonerliğin amaçlarına, önemli hususlarına dikkat çekilmiştir. Robert Koleji kurucusu Cyrus Hamlin ve Amerikan Kız Koleji Müdüresi Mary Mills Patrick hakkında bilgi verilmiş alakalı oldukları Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji'nin kuruluşları anlatılmıştır. Yazar görsellerden yararlanmıştır.

14- Amerikan Board Misyonerlerinin Harput'ta Sağlık Çalışmaları

Faruk Taşkın'ın bu çalışması giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Harput'ta sağlık çalışmalarının başlamasının nedenleri, bir misyoner olan Dr. Henry H. Atkinson'ın Harput ve Antep'teki faaliyetleri açıklanmıştır. Doktorun raporlarından faydalanan yazar onun hasta tedavilerini, danışmalıklarını, ev ziyaretlerini rakamlarla vermiştir. Harput'taki 1910 yılı raporundaki bilgilerde kliniğe yeni başvuran hasta sayısı, tedavi edilenlerin cinsiyeti, milliyetleri yüzdeleriyle verilmiştir. Yazar 'Harput Medikal Bölümü Bütçesi (1907)' isimli bir tabloda gelirleri ve giderleri dolar olarak belirtmiş ve bunları yorumlamıştır. Misyonerlerin yardım almak için merkezlerine ihtiyaç bildiren yazılar yazdıkları örneklerle verilmiştir. Harput Misyon Eczaneleri İstatistiği (30 Haziran 1911) adlı tablosunda Fırat ve Hastane eczanelerini karşılaştırmakta ve vardığı sonucu yorumlamaktadır. Annei Tracy Riggs Hastanesi İstatistikleri (8 Eylül 1911- 30 Haziran 1912) ve Annei Tracy Riggs Hastanesi Mali Raporu (8 Eylül 1911- 30 Haziran 1912) isimli tablolarında hastane hakkında geniş ve detaylı bilgiler vererek yorumlamakla birlikte hastaneye Türk yetkililerin el koyduğunu ifade eden yazar 1921 yılında kapatıldığını ekliyor. Yazar ABCFM Arşivi'nden yararlanarak tablolar ve görseller paylaşmıştır.

15- Misyonerlerin Türkiye'deki Şehir Tarihi Çalışmalarında Kullanımı: Horatio Southgate Ve Tokat Örneği(1838, 1841)

Murat Hanılçe'nin bu çalışması giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Horatio Southgate adlı misyonerin, amaçları, nerede kaç yıl çalıştığı, gezileri, yaptığı incelemelere yer verilmiştir. Kaleme aldığı kitabındaki noktalara dikkat çekilmiştir. Osmanlı Devleti'nin genel tablosunu çıkarması, yeni görevleri, özel yaşamı hakkında bilgi verilmiştir. Yazar, misyonerin yazdığı bazı önemli kitapları vermiş ve kitapların içeriği hakkında yorum yaparak bunlara dikkat çekmiştir. Southgate'in Tokat'a iki ziyaretini ve aldığı notların bilgilerine değinilmiştir. Hristiyan bir İngiliz Misyoner olan Henry Martyn hakkında bilgi verilmiş, Horatio Southgate için neden önemli olduğu anlatılmıştır. Misyonerin kaleminden faydalanan yazar onun Tokat Müslümanları ve şehrin nüfusuna dair görüşlerini aktarmıştır. Diğer dinsel gruplar hakkında misyonerin gözünden bilgiler verilmiş, Türkler ve Gayrimüslim tebâa konusunda kayıtlarına yer verilmiştir. Özellikle Samsun'a gitmek için yola çıkan Southgate'in Tokat'tan Turhal'a, oradan da Çengel Derbendi'ne varmasına değinilmiş, yol boyunca kaydettiği gözlemlere başvurulmuştur. Yazar görselden faydalanmıştır.

16- 10/40 Ve 35/45 Pencereleeri Bağlamında Küresel Misyon Coğrafyası Ve Türkiye

Süleyman Turan'ın bu çalışması giriş, dört ana başlık, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır. Yazar, 10/40 Penceresi'nin ne olduğunu, anlamını, kimin gündeme soktuğuna değinmiştir. Luis Bush'un misyonerlik faaliyetlerinin hedef kitleleri, 10/40 paralelleri arasında yaşayan insanlara dikkat çekilmiştir. Çeşitli insanlar tarafından başka adlar takılan 10/40 Penceresi'nin kapsadığı ülkeler sıralandırılmıştır. Yazara göre, "Bölgenin tarihsel ve biblikal açıdan önem arz etmesi", "Hristiyanlaştırmanın en az olduğu ülkeleri barındırması", "Müslümanlar, Hindular ve Budistlerin hâkimiyetinde yer alması", "Hristiyanlaştırmanın en az olduğu mega şehirleri barındırması", "Etnik dillere sahip, henüz ulaşılmamış

insan gruplarının yaşaması” 10/40 Penceresinin misyonerlik faaliyetlerinin hedefi olma nedenleridir. 10/40 misyon algısının Hristiyan misyonerliğine üç olumlu, üç de olumsuz etkisi maddeler halinde verilmiştir. 35/45 Türk Penceresi adının nereden geldiği, içine aldığı ülkelere dikkat çekilmiştir. Anadolu topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerinin tarihinden bahsedilmiş, günümüze kadar gelinmiştir. Yazarın Türkiye’deki misyonerlik ile yorumlarıyla çalışma son bulmuştur. Yazar çalışmasında haritalardan yararlanmışır.

Yüzlerce yıl boyunca Osmanlı coğrafyasında uygulanmış olan misyonerlik faaliyetlerinin bir araya toplanmasıyla meydana getirilmiş olan bu eser bu alanda araştırma yapacak olan bilim insanları ve konunun meraklıları için mutlaka görülmesi gereken eserler listesinde yer almalıdır.